

Razi University

Linguistics Society of Iran

Imperative Mood in Persian

Samane Hekmatzade^{ib1} and Ali Darzi^{ib2✉}

1. Ph.D. Student of General Linguistics, Department of General Linguistics, Faculty of Literature and Human Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: sa.hekmatzade@ut.ac.ir
2. Corresponding Author, Professor, Department of General Linguistics, Faculty of Literature and Human Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: alidarzi@ut.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history

Received: 19 Jun 2024

Received in revised form: 29 Sep 2024

Accepted: 29 Sep 2024

Published online: 22 Dec 2025

Keywords:

Persian language,
mood,
subjunctive,
imperative,
serial verb construction,
coordination,
substitution

ABSTRACT

The main goal of this research is to investigate the mood in imperative constructions in Persian. Mood is usually marked on the verbal complex, and languages often have grammatical systems that distinguish different moods. In Persian, subjunctive and imperative constructions are formed by adding the prefix "be-" to the verbal stem. Although the traditional grammarians recognize at least three independent moods, namely indicative, subjunctive, and imperative, the homonymy of the verbal prefix leads to ambiguity and difficulties in determining the number of moods in Persian. Some of the recent studies reject the distinction between the imperative and subjunctive moods in Persian and consider the former a subclass of the latter based on the verbal morphology and overlapping therein. In this paper, by challenging this view, we argue that regardless of distinction between their functions and speech acts, the syntactic behaviors of these two constructions are different. To support this claim, the paper presents arguments based on serial verb constructions (SVCs), coordination, and the distribution of subjunctive and imperative constructions in certain embedded contexts, showing that these two moods are distinct in Persian due to their syntactic behavior and that Persian, like many other languages, has an independent imperative mood.

Cite this article: Hekmatzade, S., & Darzi, A. (2025). Imperative mood in Persian. *Research in Western Iranian Languages and Dialects*, 13(4), 1–17. <http://doi.org/10.22126/jlw.2024.10780.1770> (in Persian).

© The Author(s).

DOI: <https://doi.org/10.22126/jlw.2024.10780.1770>

Publisher: Razi University

Introduction

Modality is a semantic concept that describes the speaker's attitude towards the status of a proposition and is related to notions such as necessity and possibility. This concept is usually reflected in sentences in what is known as mood. Mood, tense, and aspect are three categories that are normally marked on the verbal complex. Languages often have grammatical systems that distinguish different moods. Persian, like many other languages, has traditionally been recognized as having at least three distinct moods: declarative, subjunctive, and imperative. The indicative mood lacks any morphological markers, while the subjunctive and imperative moods are marked by the prefix "be-" on the verbal stem. This prefix may be null in most complex predicates.

Although traditional grammarians have recognized at least three independent moods in Persian, the homonymy of this verbal prefix, or the overlap in the subjunctive and imperative verbal morphology, leads to ambiguity and difficulties in determining the number of moods in Persian. Some of the recent studies reject the distinction between the imperative and subjunctive moods in Persian and consider the former a subclass of the latter based on the verbal morphology and overlapping therein. In other words, they consider the prefix "be-" a marker of subjunctivity rather than a marker of imperative mood in imperative sentences. In this paper, by challenging this view, we claim that regardless of the distinction between their functions and speech acts, the syntactic behaviors of imperative and subjunctive sentences are completely different.

In relation to this debate, previous studies have discussed the semantic and functional properties of subjunctive and imperative moods in different languages. The exact definitions of "subjunctive" have proven to be difficult to make precise, and it is hard to find agreement on this in the literature. According to Siegel (2009) and Bybee et al. (1994), the term "subjunctive" is utilized to designate specific verb forms that are mandatory in particular subordinate clause constructions. Bybee et al. (1994) believe that subjunctives are semantically vacuous elements. Noonan (2007), by focusing on the distinction between indicative and subjunctive moods in complementation, provides a functional approach to subjunctivity. He characterizes the main function of the subjunctive mood as the encoding of some "dependency" within the subordinate clause in which it is used. Therefore, he treats subjunctivity as a marker of dependency. According to Nikolaeva (2016), the imperative mood is prototypically used to convey directive force, and a directive act is an attempt to get the hearer to perform an act. The most prototypical imperative forms express commands, orders, and requests; however, the meaning of imperative is beyond order and command and includes other meanings such as advice, permission, good wishes, instruction, suggestion, etc.

Method

This study employs an analytical-explanatory method for data analysis. Because the topic is theoretical, the data are primarily gathered from library sources, daily interactions of the authors and speakers, and the authors' linguistic intuition. In the analysis, the paper provides some syntactic arguments based on serial verb constructions (SVCs), coordination, and the distribution of subjunctive and imperative constructions in certain embedded contexts. These data are used to show that the subjunctive and imperative forms in Persian behave differently at the syntactic level and therefore represent two independent moods.

Results

The focus of this research lies in the investigation of syntactic behavior of the imperative mood. Analyzing some Persian constructions reveals the significant role different moods play in the grammaticality of sentences, such that replacing the subjunctive mood with the imperative mood renders the sentences ungrammatical. Our first argument is based on serial verb constructions (SVCs). Aikhenvald (2006) emphasizes that all verbs within an SVC have the same value for mood, such that using different mood markings is not possible. Persian SVCs show that

imperative mood is independent and distinct from subjunctive mood, since a mixture of the imperative and the subjunctive mood within an SVC causes ill-formedness.

Another argument is grounded in coordination. In Persian, coordination of clauses with the same mood is acceptable, while constructions with different moods cannot be conjoined. Persian data show that the coordination of the imperative mood and the subjunctive leads to ungrammaticality. This confirms the differentiation between the imperative and the subjunctive moods. Our third observation highlights the interaction between mood and polarity. It is observed that the negative marker on some matrix verbs causes the embedded verb to be in the form of subjunctive, and its replacement with another mood such as indicative or imperative leads to unacceptability. The final argument concerns the distribution of subjunctive and imperative constructions in certain embedded contexts. In Persian, subjunctive clauses appear in sentences embedded under some predicates such as control predicate, causatives, directives, etc.

Conclusion

Based on the analyses presented, we conclude that the subjunctive and imperative moods in Persian are two distinct and independent moods. Substituting the subjunctive form with the imperative one renders sentences ungrammatical, which clearly demonstrates that the imperative mood cannot be considered a subclass of the subjunctive. Overall, Persian exhibits two separate moods at the syntactic level, each with its own grammatical behavior and distribution.

Ethical Considerations

Not applicable

Funding

Not applicable

Conflict of interest

The authors declare no conflict of interest.

وجه امری در زبان فارسی

سمانه حکمت‌زاده^۱ | علی درزی^۲

۱. دانشجوی دکتری زبان‌شناسی همگانی، گروه زبان‌شناسی همگانی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: sa.hekmatzade@ut.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، استاد، گروه زبان‌شناسی همگانی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: alidarzi@ut.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

موضوع اصلی پژوهش حاضر، بررسی وجه فعل در جمله‌های امری زبان فارسی است. وجه غالباً روی فعل تظاهر می‌یابد و بیشتر زبان‌ها نظامی دستوری دارند که وجه متفاوت را از یکدیگر متمایز می‌کند. در زبان فارسی، ساخت‌های مضارع التزامی و امری با افزودن پیشوند «ب» به ابتدای ریشه فعل ساخته می‌شوند. اگرچه دستورنویسان سنتی دست‌کم سه وجه متمایز اخباری، التزامی و امری را بازمی‌شناسند، همنامی پیشوند فعلی در تعیین تعداد وجوه فعل در فارسی، ابهام و دشواری‌هایی ایجاد می‌کند. برخی پژوهش‌های اخیر که باتکیه بر ساخت‌واژه فعل و هم‌پوشانی موجود در این دو ساخت انجام شده‌اند، با ردّ تمایز بین وجوه التزامی و امری، افعال امری را طبقه‌ای از وجه التزامی می‌دانند. در این مقاله می‌کوشیم تا با به‌چالش کشیدن رویکرد یادشده نشان دهیم که صرف‌نظر از تمایز نقش و کنش گفتاری، رفتارهای نحوی این دو ساخت نیز از یکدیگر متمایز هستند. به این منظور، استدلال‌هایی برپایه ساخت افعال بیایی، هم‌پایه‌سازی، جایگزینی و توزیع بندهای پیرو ارائه می‌کنیم. این استدلال‌ها بیانگر آن است که وجه التزامی و امری، به‌لحاظ رفتار نحوی، دو وجه متمایز و مستقل از یکدیگر هستند و زبان فارسی نیز همانند بسیاری از زبان‌های دیگر، وجه فعلی مستقل امری دارد.

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۳/۳۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۷/۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۷/۸

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۱

کلیدواژه‌ها:

زبان فارسی،

وجه،

التزامی،

امری،

ساخت افعال بیایی،

هم‌پایه‌سازی،

جایگزینی

استناد: حکمت‌زاده، سمانه؛ درزی، علی (۱۴۰۴). وجه امری در زبان فارسی. *مطالعات زبان‌ها و گویش‌های غرب ایران*، ۱۳ (۴)، ۱-۱۷.

<http://doi.org/10.22126/jlw.2024.10780.1770>

ناشر: دانشگاه رازی

پروژه مرکز ملی پژوهش‌های علمی و مطالعات فرهنگی
© نویسندگان
DOI: <http://doi.org/10.22126/jlw.2024.10780.1770>

پرتال جامع علوم انسانی

۱- مقدمه

وجهیت^۱ و وجه‌آز مفاهیم تأثیرگذار در تحلیل‌های زبانی هستند و بین آن دو ارتباطی تنگاتنگ وجود دارد. برخلاف باور رایج، اصطلاح وجه به مراتب کهن‌تر از وجهیت است؛ به‌گونه‌ای که در مراحل نخستین توصیف و تحلیل دستوری به‌طور عمده رایج‌ترین اصطلاح بوده است؛ درحالی‌که وجهیت مفهومی نسبتاً جوان در تاریخ زبان‌شناسی است که در چند دهه اخیر کاملاً فراگیر شده و به مفهومی غالب تبدیل شده است. وجهیت به لحاظ معنا و مفهوم منطقی و فلسفی با مفاهیم الزام^۲ و امکان^۳ در ارتباط است. مرجع این اصطلاح در تاریخ نسبتاً کوتاه خود به‌طور چشمگیری پایدار بوده است و حوزه‌هایی معنایی همچون توانایی/نیاز، بالقوگی^۴ اجتناب‌ناپذیری، اجبار و شهود^۵ را دربرمی‌گیرد (نیوتس، ۲۰۱۶).

پالمر^۶ (۲۰۰۱) وجهیت را به وضعیت گزاره‌ای مرتبط می‌داند که رویداد موردنظر را توصیف می‌کند و همچون نمود و زمان، مقوله‌ای است که به کل بند مربوط می‌شود، نه به گروهی خاص مانند قید و صفت. با این حال، وجهیت با آن دو تفاوت دارد؛ زیرا به‌طور مستقیم به هیچ‌یک از ویژگی‌های رویداد موردنظر اشاره نمی‌کند، بلکه درباره وضعیت گزاره اطلاعاتی به دست می‌دهد. در زمینه تحلیل و تعریف وجهیت و دامنه آن، دیدگاه‌هایی متفاوت وجود دارد. بایی و دیگران (۱۹۹۴) معتقدند که ارائه توصیفی موجز و مفید از حوزه مفهومی وجهیت چندان آسان نیست و وجهیت بیشتر با اصطلاحات عام و کلی «امکان» و «الزام» تعریف می‌شود.

در کنار مفهوم وجهیت، وجه نیز یکی از تأثیرگذارترین مقوله‌های زبان‌شناختی در تعیین نوع جمله است. سه مقوله وجه، نمود و زمان معمولاً در فعل جمله ظاهر می‌یابند. بایی (۱۹۸۵) وجه را نشانگری روی فعل می‌داند که نشان می‌دهد گوینده چگونه گزاره‌ای را انتخاب و در گفتمان بیان می‌کند. در این تعریف، وجه‌های شناخته‌شده‌ای مانند اخباری، التزامی و امری در یک طبقه قرار می‌گیرند. بیشتر زبان‌ها نظامی دستوری دارند که این سه نوع وجه را مشخص می‌کند. اگرچه مرز میان وجه متمایز می‌تواند کاملاً سیال باشد، بیشتر زبان‌ها صورت‌ها یا وندهایی^۷ متفاوت برای نشان دادن وجه مختلف به کار می‌برند. زبان‌ها علاوه بر وند از جزء فعلی^۸ متفاوت و متمم‌نمای^۹ متفاوت بهره می‌برند.

زبان فارسی، همچون دیگر زبان‌ها، سه وجه دارد: اخباری، التزامی و امری. وجه اخباری در این زبان بی‌نشان است و وند خاصی برای آن به کار نمی‌رود؛ درحالی‌که ساخت‌های امری و مضارع التزامی با افزودن پیشوند «ب» به ریشه فعل ساخته می‌شوند. درخور توجه است که در بیشتر محمول‌های مرکب، این پیشوند می‌تواند تهی باشد. در این زمینه، به مثال‌های (۱) و (۲) توجه کنید.^{۱۴}

۱. تو باید بروی. (مضارع التزامی دوم شخص مفرد)

۲. برو! (امر دوم شخص مفرد)

در نگاه نخست، همنامی^{۱۰} «ب» و حضور آن در دو ساخت التزامی و امری در تعیین وجه فعل، ابهام و دشواری‌هایی ایجاد می‌کند؛ به‌گونه‌ای که یکی از مسائل چالش‌برانگیز، تمایز ساختاری و معنایی وجه التزامی با وجه امری است. باتوجه به شباهت ساخت‌های امری به ساخت‌های مضارع التزامی، این پرسش مطرح می‌شود که آیا می‌توان وجه مستقلی برای وجه امری در زبان فارسی در نظر گرفت یا ساخت‌های امری باتوجه به شباهت صورتشان به ساخت‌های التزامی، زیرمجموعه‌ای از وجه التزامی به شمار می‌روند.

1 modality

2 mood

3 necessity

4 possibility

5 potentiality

6 deontic

7 epistemic

8 J. Nuyts

9 F. R. Palmer

10 L. Bybee

1 affix

2 verbal particle

3 complementizer

۱۴. شایان توجه است که در این مقاله، نویسندگان در کنار نمونه‌های برگرفته از منابع فارسی و غیرفارسی، از دانش زبانی خود برای ارائه مثال‌ها بهره گرفته‌اند تا کارکرد هر یک از وجوه به روشنی تبیین شود.

1 homonymy

آرای متفاوتی در این زمینه وجود دارد. اگرچه بیشتر دستورنویسان وجود وجه امری در زبان فارسی را پذیرفته‌اند، شواهد دستوری متقنی برای تمایز این دو وجه ارائه نشده است؛ از این رو، وجود وجه امری در زبان فارسی هنوز مشخص نیست. در این زمینه، برخی پژوهشگران همچون ایلخانی‌پور (۲۰۱۸) با در نظر گرفتن دو وجه اخباری و التزامی در زبان فارسی معتقدند که ساخت‌های حال التزامی در بندهای اصلی و در بندهای پیرو حضور می‌یابند. او ضمن رد کردن وجود وجه مستقل امری در زبان فارسی، به پیروی از پالم (۲۰۰۱) و لیکاف^۱ (۱۹۶۸)، بندهای اصلی حال التزامی را طبقه‌بندی می‌کند؛ به گونه‌ای که ساخت‌های امری را نیز در برمی‌گیرد. به بیان دیگر، او پیشوند «ب» در ابتدای افعال امری را نشانگر التزامی می‌داند، نه امری.

بر اساس آنچه شرح داده شد، در این مقاله تلاش می‌شود باتکیه بر استدلال‌های نحوی، معنایی و کاربردشناسی، وجود یا نبود وجه مستقل امری در زبان فارسی بررسی و تبیین شود. شایان ذکر است که در این مقاله تنها به تحلیل ساخت‌هایی پرداخته می‌شود که وجه فعلی آن‌ها امری است (مثال ۳) و از بررسی ساخت‌هایی صرف نظر شده است که کنش گفتاری غیرمستقیم دارند؛ برای نمونه، جمله‌های خبری یا پرسشی با خوانش امری (مثال‌های ۴الف و ۴ب).

۳. لطفاً وسایلت را از روی میز بردار!

۴. الف) می‌توانی وسایلت را از روی میز برداری؟ (جمله پرسشی)

ب) وسایلت را از روی میز برمی‌داری! (جمله خبری)

پس از مقدمه حاضر، در بخش دوم به تعریف وجه و مسائل مطرح در این حوزه پرداخته می‌شود. در بخش سوم، ضمن تعریف وجه فعل در فارسی، ویژگی‌های نحوی و معنایی ساخت‌های امری و التزامی بررسی می‌شود. در بخش چهارم، استدلال‌هایی در حمایت از این دیدگاه ارائه می‌شود که برای فارسی نیز می‌توان وجه مستقل امری در نظر گرفت. در بخش پایانی نیز به جمع‌بندی مباحث مطرح شده پرداخته خواهد شد.

۲- وجه

پورتنر^۲ (۲۰۱۸) وجه را جنبه‌ای از صورت زبانی می‌داند که نشان می‌دهد گزاره چگونه برای بیان معانی وجهی به کار برده می‌شود. اصطلاح «وجه» برای اشاره به پدیده‌های زبانی کاملاً متفاوت کاربرد دارد که در ادامه سه نمونه از متعارف‌ترین آن‌ها ذکر می‌شود: الف) کاربرد وجه در رمزگذاری دستوری معانی وجهی روی فعل؛ ب) کاربرد وجه در تعریف انواع اصلی جمله و مقوله‌های غیربیانی بیان شده در این نوع جمله‌ها؛ ج) رمزگذاری اخباری در مقابل التزامی یا تحقق‌یافتگی آدرمقابل تحقق‌نیافتگی^۳ و معناشناسی آن‌ها (نویتس، ۲۰۱۶). معمول‌ترین وجه‌ها در زبان‌ها، وجه‌های اخباری، التزامی، امری و تمنایی هستند؛ هر چند بسته به هر زبان، این فهرست ممکن است کم یا زیاد شود.

از پرسش‌های اساسی درباره وجه می‌توان به مبنای نام‌گذاری وجه مختلف اشاره کرد: آیا وجوه متفاوت باید بر اساس معنا از یکدیگر متمایز شوند یا صرفاً این تظاهر ساخت‌واژی است که در تمایز وجوه، نقش تعیین‌کننده دارد؟ مبحث اول مقاله به تعیین مؤلفه‌های معنایی مشترک میان وجوه متفاوت اختصاص دارد. مطالعه تاریخ زبان‌شناسی در سده‌های ابتدایی پس از میلاد مسیح نشان می‌دهد که در نخستین پژوهش‌ها در این حوزه با رویکردی روان‌شناختی به مفهوم وجه پرداخته شده است. در این دیدگاه، وجه بیانگر تمایل و گرایش ذهنی فرد به‌ویژه گوینده است. لالت^۴ (۱۹۹۷) وجه را ترجیح و رجحان ذهن^۵ می‌داند؛ یعنی حالتی که ذهن به آن متمایل است. بنابراین، وجه مقوله‌ای دستوری است که با حالت‌هایی ذهنی مانند دانستن، خواستن و آرزو کردن مرتبط است. اگرچه این مفهوم گاه در قالب کنش‌ها نیز بیان می‌شود، ارتباط با صورت زبانی نیز مورد توجه است. به بیان دیگر، وجه به آن صورت زبانی اشاره دارد که به‌طور

1R. T. Lakeoff

2P. Portner

3realis

4irrealis

6optative

7J. Lallot

8preference of mind

9acts

۵. ذکر این نکته ضروری است که از این پس مقصود از «وجه»، «وجه فعلی» است.

متعارف بیان‌کننده نگرش و تمایل ذهنی گوینده است.

یکی دیگر از مسائل مرتبط با مفهوم وجه، بررسی این موضوع است که آیا می‌توان وجه را صرفاً براساس ساخت‌واژه فعلی تعریف کرد. ون‌درآورا و آگیولار (۲۰۱۶) بر این باورند که هرچند این پرسش همچنان مورد بحث است، وجه را نمی‌توان فقط برپایه ساخت‌واژه فعلی تعریف کرد؛ زیرا همان‌گونه که پیش‌تر نیز بیان شد، وجود معنا شرط اساسی در تعیین وجه به شمار می‌رود. از این‌رو، صورت مصدری در بسیاری از زبان‌ها وجه فعلی در نظر گرفته نمی‌شود؛ چون هیچ‌گونه بار معنایی مرتبط با تمایل یا گرایش ذهنی در آن وجود ندارد. به بیان دیگر، صورت مصدری، از نظر معنایی، هیچ نوع تمایل و گرایش ذهنی را بیان نمی‌کند.

جری و کیسین^۲ (۲۰۱۴) در تعریف اصطلاح وجه آن را به دو نوع متمایز تقسیم می‌کنند: وجه جمله‌ای^۳ و وجه فعلی. آن‌ها معتقدند در وجه جمله‌ای، انواع جمله‌ها براساس نقش ارتباطی آن‌ها از یکدیگر متمایز می‌شوند؛ برای نمونه، هر یک از جمله‌های اخباری، پرسشی و امری، وجه جمله‌ای خاص خود را دارند. در مقابل، وجه فعلی به نمود تصریفی وجه یک جمله روی فعل اشاره دارد. به بیان دیگر، در وجه فعلی، نوع جمله (خبری یا امری) فقط هنگامی تعیین می‌شود که تصریف فعلی، خود به تنهایی بیانگر آن نوع باشد. به نظر آن‌ها، اگرچه میان وجه فعلی و وجه جمله‌ای ارتباطی نزدیک وجود دارد و در برخی زبان‌ها، مانند بلغاری و ایرلندی، وجه جمله‌ای به صورت وجه فعلی تظاهر می‌یابد، نباید این دو را یکی دانست. بنابراین، وجه جمله‌ای و وجه فعلی دو مقوله مرتبط اما متمایز از یکدیگر هستند.

۳- وجه فعل در فارسی

وجه از دیرباز مورد توجه دست‌نویسان سنتی زبان فارسی بوده و دیدگاه‌های گوناگونی درباره انواع وجه فعلی در این زبان ارائه شده است. در این میان، فرشیدورد (۱۳۸۴) و شریعت (۱۳۸۴) وجه فعل را از ویژگی‌های فعلی می‌دانند که بر مفهیمی چون اخبار، احتمال، امر، آرزو، تمنا و تأکید دلالت دارد. بر مبنای چنین تعریف‌هایی، دست‌نویسان فارسی معمولاً چند نوع وجه فعلی، از سه تا هفت نوع، را تعیین کرده‌اند. فرشیدورد (۱۳۸۴) شش وجه را برای فارسی برمی‌شمارد و دست‌نویسان دیگری همچون دبیرسیاقی (۱۳۴۵) نیز به شش وجه فعلی در این زبان معتقدند. ناتل خانلری (۱۳۶۶) چهار وجه اخباری، التزامی، امری و شرطی را مطرح می‌کند؛ در حالی که انوری و احمدی گیوی (۱۳۸۵) فقط سه وجه اخباری، التزامی و امری را برای فعل در نظر گرفته‌اند. با وجود اختلاف در دسته‌بندی‌ها، همه دست‌نویسان سنتی فارسی سه وجه متمایز اخباری، التزامی و امری را پذیرفته‌اند.

در بخش بعد، به تعریف مفهوم التزامی و توزیع ساخت‌های التزامی در فارسی خواهیم پرداخت.

۱-۳ التزامی

ارائه تعریفی دقیق از وجه التزامی آسان نیست؛ با این حال، معمولاً اصطلاح «التزامی» برای توصیف نوعی تظاهر ساخت‌وازی خاص روی فعل به کار می‌رود (سیگل، ۲۰۰۹). زبان‌ها از نظر چگونگی تظاهر وجه التزامی با یکدیگر تفاوت دارند. در برخی زبان‌ها، وجه التزامی به صورت ساخت‌واژه‌ای خاص روی فعل نشان داده می‌شود؛ در حالی که در برخی دیگر، فعل هیچ نشانه صرفی مشخصی ندارد و عناصری مستقل از فعل مانند متمم‌نماها در تظاهر وجه التزامی، نقش اصلی را دارند. یکی از بارزترین ویژگی‌های وجه التزامی، وابستگی ساختاری آن است. یسپرسن^۴ (۱۹۲۴) یکی از کارکردهای اصلی التزامی را حضور آن در قالب بند پیرو می‌داند؛ به این معنا که وجه التزامی معمولاً در بندهای پیرو به کار برده می‌شود.

در ادامه، به اختصار دیدگاه‌ها و تعریف‌هایی گوناگون را بررسی می‌کنیم که درباره درونه‌شدن ساخت‌های التزامی از نظر کاربردشناختی و دستوری ارائه شده‌اند:

الف) بایی و دیگران (۱۹۹۴) وجه التزامی را به صورت‌های خاص فعلی تلقی می‌کنند که الزاماً در نوع خاصی از بندهای پیرو حضور می‌یابند. آن‌ها صورت‌های التزامی را به لحاظ معنایی تهی می‌دانند که وقوع آن‌ها فقط در نتیجه بافت‌های نحوی ویژه‌ای رخ می‌دهد. با این حال، این دیدگاه با مخالفت‌هایی روبه‌رو شده است؛ زیرا شواهدی وجود دارد که نشان می‌دهد بندهای درونه التزامی می‌توانند

1J. Van der Auwera & A. Z. Aguilar

2M. Jary & R. M. Kissine

3sentential mood

4L. Siegel

5O. Jespersen

در بردارنده تأثیر معنایی نیز باشند. در این زمینه، کوثر (۱۹۹۸، ۲۰۰۱) بر این باور است که وجه، انتقال‌دهنده اطلاعاتی دربارهٔ انگارهٔ گوینده است؛ به این معنا که گزاره‌ها بسته به بافت گفتمانی و تغییر شرایط به شیوه‌های گوناگون ارزیابی می‌شوند؛ از این رو، هر وجه بار معنایی خاص خود را دارد. همچنین نیکولائو^۱ (۲۰۱۶) معتقد است که ساختار معنایی هر بند در تعیین وجه آن نقش دارد، حتی در شرایطی که تعیین وجه به حضور نحوی عنصری خاص در جمله وابسته نباشد.

ب) در رویکردی دیگر، وجه التزامی به منزلهٔ نشانگرهای وابستگی تلقی می‌شود. Noonan^۲ (۲۰۰۷) با تأکید بر تمایز بین وجه اخباری و التزامی در بندهای متممی معتقد است که التزامی اصطلاحی خنثی برای توصیف هرگونه تمایز وجه غیراخباری در این نوع بندها است. او نقش اصلی وجه التزامی در بندهای پیرو را رمزگذاری وابستگی معنایی می‌داند؛ به این معنا که در این بندها برخی جنبه‌های معنایی یا تعبیری از اطلاعات بند اصلی به دست می‌آیند. بنابراین، وجه التزامی در بندهای متممی بیانگر آن است که بند پیرو، از نظر معنا و تعبیر، به اطلاعات موجود در بند اصلی وابسته است.

از نظر دستورنویسان سنتی زبان فارسی، در وجه التزامی وقوع فعل، قطعی و حتمی نیست و معمولاً با مفاهیمی همچون دعا، امید، آرزو، شک و تردید، میل، فرمان، توصیه و خواهش همراه است. برخی زبان‌شناسان معتقدند که وجه التزامی به لحاظ نحوی به جملهٔ پیش یا پس از خود وابسته است و به تنهایی به کار نمی‌رود. در این زمینه، به گفتهٔ ناتل خانلری (۱۳۵۲)، فعلی که در وجه التزامی به کار می‌رود، همواره به دنبال فعل دیگری در جمله قرار می‌گیرد. همچنین قریب (۱۳۶۳) در پنج/استاد یادآور می‌شود که چون وجه التزامی پیرو جملهٔ دیگر است، آن را «وجه مطیعی» نیز می‌نامند. با وجود این دیدگاه‌ها، شواهد متعدد زبان فارسی نشان می‌دهند که اگرچه ساختارهای التزامی در بندهای پایه محدود هستند، در شرایط خاص و در برخی محیط‌های نحوی، این ساختارها می‌توانند به‌طور مستقل نیز به کار روند.

در ادامه، به نمونه‌ها و شرایط وقوع ساختار التزامی خواهیم پرداخت:

الف) برخی عملگرها مانند عملگرهای شرطی و پرسشی می‌توانند به تحقق وجه التزامی مجوز دهند (مثال‌های ۵ و ۶). ذکر این نکته ضروری است که در جملهٔ پرسشی بدون پرسش‌واژه، وجود لحن پرسشی الزامی است و در صورت نبود آن، جمله بدساخت می‌شود (مثال ۷).

۵. اگر خوب درس بخوانی، حتماً موفق می‌شوی. (عملگر شرطی)

۶. چه کار کنم؟ این کتاب را بخرم؟ (عملگر پرسشی)

۷. *این کتاب را بخرم.^۶

ب) وجه التزامی همچنین همراه عناصر وجهی مانند «باید» و «شاید» ظاهر می‌شود (مثال‌های ۸ و ۹).

۸. باید داروهایت را بخوری.

۹. شاید بتوانی مجوزهای لازم را بگیری.

ج) ساختارهای تمنایی و برخی ساختارهای تعجبی نیز نمونه‌هایی دیگر از کاربرد وجه التزامی هستند (مثال‌های ۱۰، ۱۱ و ۱۲).

۱۰. خدا عمرت بده.

۱۱. کاش زودتر از اینجا بروی.

۱۲. چه کیفی بکنی!

د) وجه التزامی همچنین می‌تواند همراه نشانگر تأکید «ها/ها» ظاهر شود. این نشانگر که بار معنایی تأکیدی دارد به پایان فعل یا

1J. Quer

2I. Nikolaeva

3dependency markers

4M. Noonan

5meaning dependency encoding

۶. نشانهٔ ستاره در ابتدای این جمله، ناپذیرفتنی بودن آن را نشان می‌دهد.

گروه فعلی اضافه می‌شود و علاوه بر وجه اخباری می‌تواند به وجه التزامی مجوز دهد (مثال ۱۳).

۱۳. خوب درس بخونیا!

حضور ساخت‌های مضارع التزامی در بندهای پیرو، تنوع بیشتری دارد و بسیاری از محمول‌ها، بند التزامی را به منزله بند متممی می‌پذیرند. از این نوع محمول‌ها می‌توان به محمول‌های ارادی، وجهی، اجازه‌ای، سببی و مانند آن اشاره کرد (مثال‌های ۱۴ و ۱۵).

۱۴. من از تو خواستم که این کارها را انجام بدهی.

۱۵. من او را مجبور کردم که از اینجا برود.

در بخش بعد، مفاهیم مرتبط با مفهوم «امر» و جمله‌های امری در زبان فارسی را بررسی می‌کنیم تا زمینه‌ای برای مقایسه بین دو وجه التزامی و وجه امری فراهم شود.

۲-۳ امری

جری و کیسین (۲۰۱۴) ساخت امری را نوعی جمله می‌دانند که متعارف‌ترین نقش و کاربرد آن، بیان کنش گفتاری امری-ارشادی^۱ است. رایج‌ترین صورت‌های امری معمولاً فرمان، دستور یا درخواست را منتقل می‌کنند؛ اما معنای ساخت امری فراتر از دستور و فرمان است و مواردی همچون التماس، نصیحت، توصیه، پیشنهاد، اجازه‌دادن و ارائه دستورالعمل را نیز شامل می‌شود. این پژوهشگران زبان‌ها را از نظر نوع جمله‌های امری به دو دسته تقسیم می‌کنند: ۱. زبان‌هایی که صورت خاص و مشخصی برای ساخت امری دارند. ۲. زبان‌هایی که صورت مشخصی ندارند و برای بیان کنش امری-ارشادی از ساخت‌های دیگر مانند مصدری، التزامی یا خبری استفاده می‌کنند.

دستورنویسان سنتی زبان فارسی معتقدند که در وجه امری، گوینده از شنونده می‌خواهد عملی را انجام دهد یا حالتی را بپذیرد. این وجه می‌تواند به صورت حکم و فرمان، خواهش یا خواست ظاهر شود. ساخت‌های امری در زبان فارسی با افزودن پیشوند «ب» به ریشه فعل ساخته می‌شوند. این ساخت‌ها می‌توانند در جمله‌های پایه به کار روند (مثال ۱۶ الف) که در این صورت، برخلاف بندهای التزامی، معمولاً محدودیت خاصی ندارند. آن‌ها همچنین می‌توانند در نقش بند متممی در برخی محمول‌های بند پایه ظاهر شوند (مثال ۱۶ ب).

۱۶. الف) همین الان وسایلت را جمع کن و از اینجا برو.

ب) گفتم که معاشرت کن، نگفتم که عاشق شو. (پیرزاد، ۱۳۹۹: ۱۶۵)

از مسائل درخور توجه در بررسی وجه امری، پدیده همنامی است که به هم‌پوشانی صورت‌های امری با دیگر صورت‌ها منجر می‌شود. به بیان دیگر، بخشی از تصریف فعل امری ممکن است با تصریف دیگری هم‌پوشانی داشته باشد. آخنوالد (۲۰۱۰) بر این باور است که الگوهای هم‌پوشانی، ویژگی متمایز ساخت‌های امری است. صورت‌های هم‌پوشانی پدیده‌ای رایج در ساخت‌های امری بسیاری از زبان‌ها است؛ برای نمونه، در زبان ایتالیایی، امر دوم شخص مفرد صورتی مشابه با سوم شخص مفرد خبری دارد. در زبان فارسی نیز پیشوند «ب» تکواژی همنام است که در ساخت صورت‌های امری و التزامی به کار می‌رود. اگرچه این هم‌پوشانی در بیشتر تصریف‌های شخص و شمار این دو ساخت مشاهده می‌شود، به دلیل وجود ساختی مستقل برای بیان کنش امری-ارشادی در فارسی، می‌توان گفت که وجه امری در فارسی مستقل از وجه التزامی است.

در بخش پیش‌رو، مباحث مربوط به ساخت‌های التزامی و امری و توزیع آن‌ها را بررسی می‌کنیم. پس از آن، با تحلیل داده‌ها نشان خواهیم داد که رفتار نحوی این دو ساخت فقط در چارچوب در نظر گرفتن دو وجه مستقل امری و التزامی تبیین‌پذیر است.

۴- تمایز وجه در فارسی

پژوهش‌های انجام‌شده درباره وجه در زبان‌شناسی به شکل‌گیری دیدگاه‌هایی گوناگون در زمینه وجه فعلی در زبان فارسی منجر شده است. هم‌پوشانی ساختاری و استفاده از پیشوندی یکسان، تمایز بین وجه التزامی و امری را با ابهام روبه‌رو کرده است. براساس آرای

دستورنویسان سنتی، اگرچه شباهت‌های ساختاری و تاندازه‌ای هم‌پوشانی در تعریف وجوه التزامی و امری وجود دارد، آن‌ها بر تمایز بین این دو وجه تأکید می‌کنند. وحیدیان کامیار و عمرانی (۱۳۸۱) با تأکید بر این تمایز، همراهی عوامل التزام‌ساز را نشانه و شرط تحقق وجه التزامی می‌دانند؛ برای نمونه، بروید (امر)؛ باید بروید (التزامی). با این حال، برخی دیگر این تمایز را به چالش کشیده‌اند و وجه فعلی در زبان فارسی را به دو دسته اخباری و التزامی تقسیم کرده‌اند. اساسی‌ترین دلیل هم‌پوشانی وجه امری و التزامی، صورت ساخت‌واژی فعل و استفاده از پیشوند یکسان در این ساخت‌ها است. در این زمینه، ویسی حصار و شریف (۱۴۰۰) معتقدند: «نشانه امر از این جهت پیشوند التزامی نامیده می‌شود که این پیشوند در ساخت‌های دیگر نیز ظاهر می‌شود که به‌طور عمده مشروط به برخی عمگرهای واژگانی است» (ص. ۱۱۰).

اگرچه وجود تکواژ همنام «ب» به هم‌پوشانی در ساخت صورت‌های امری و التزامی منجر شده است، این هم‌پوشانی در همه تصریف‌های شخص و شمار این دو ساخت مشاهده نمی‌شود. در زبان فارسی، همانند آنچه آخنوالد (۲۰۱۰) درباره دیگر زبان‌ها بیان کرده است، هم‌پوشانی صورت‌های دوم شخص فقط در مخاطب جمع مشاهده می‌شود. در مقابل، مخاطب مفرد امری که اصلی‌ترین و بارزترین صورت در ساخت‌های امری به حساب می‌آید، از دیگر ساخت‌ها و صورت‌ها بی‌نشان‌تر و متمایزتر است. به بیان دیگر، یکی از اساسی‌ترین تمایزهای صوری بین ساخت‌های امری و التزامی به وجود یا نبود شناسه دوم شخص مفرد مرتبط است؛ به گونه‌ای که فعل امری بدون شناسه و فعل مضارع التزامی با شناسه دوم شخص مفرد به کار می‌رود.

همان گونه که پیش‌تر بیان شد، اگرچه ساخت فعل در دوم شخص مفرد در وجه‌های امری و التزامی تفاوت‌هایی دارد، رویکردهایی که وجود وجه مستقل امری را رد می‌کنند، این تفاوت در شناسه را از دو منظر بررسی می‌کنند. در بخش‌های بعد، این دو دیدگاه را بررسی می‌کنیم و با ارائه استدلال‌هایی نشان خواهیم داد که وجه امری در زبان فارسی وجهی مستقل از وجه التزامی است.

۴-۱ ردّ اختیاری بودن شناسه دوم شخص مفرد در ساخت‌های امری

در بخش نخست تحلیل داده‌ها، ابتدا دیدگاهی را نقد خواهیم کرد که براساس آن در بندگونه‌های امری زبان فارسی، وجه فعل به‌صورت التزامی تظاهر می‌یابد. ایلخانی‌پور (۱۳۹۵) با یکسان دانستن وجه امری و التزامی بر این باور است که وجود شناسه دوم شخص مفرد در بندهای امری پایه امکان‌پذیر است. به بیان دیگر، در جمله‌های پایه با بندگونه‌های امری، دو حالت ممکن است وجود داشته باشد و ساخت‌های امری می‌توانند با یا بدون شناسه دوم شخص مفرد به کار روند. او برای تأیید دیدگاه خود دو مثال (۱۷) و (۱۸) را ارائه می‌دهد و معتقد است که این جمله‌ها، باوجود داشتن شناسه دوم شخص مفرد، همچنان ساخت‌هایی امری به شمار می‌روند.

۱۷. این نامه را نخوانی!

۱۸. راست بگویی‌ها!

(ایلخانی‌پور، ۱۳۹۵: ۵۳)

می‌توان درباره دیدگاه یادشده چند نقد را مطرح کرد:

الف) اگر وجود شناسه دوم شخص مفرد در ساخت‌های امری را اختیاری بدانیم، باید ساخت‌های امری دارای نشانگر تأکید و بدون شناسه «ی» را نیز خوش‌ساخت تلقی کنیم؛ اما مثال (۱۹) خلاف این فرض را نشان می‌دهد و نبود این شناسه در چنین ساخت‌هایی، زنجیره را ناپذیرفتنی می‌کند. در این زمینه، آخنوالد (۲۰۱۶) معتقد است که این پدیده از ویژگی‌های نسبتاً جهان‌شمول ساخت‌های امری

۱. یکی از داوران محترم بر این باور است که می‌توان حصری ایجاد کرد که بر مبنای آن، نشانگر تأکید فقط با صورتی از فعل امر به کار رود که شناسه داشته باشد. در پاسخ به این دیدگاه می‌توان گفت که ایجاد چنین حصری هیچ واقعیتی را تبیین نمی‌کند و فقط بازتابی از آن چیزی است که در ساختار صرفی فعل مشاهده می‌شود. شایان ذکر است که در توزیع نشانگر تأکید، هیچ محدودیت مشابهی در بخش‌های دیگر زبان مشاهده نمی‌شود و در دیگر موارد که این نشانگر حضور دارد، مؤلفه دیگری به فعل افزوده نمی‌شود. برای نمونه، در ساخت‌هایی که هرگز تطابق وجود ندارد و تطابق به‌صورت پیش‌فرض در قالب سوم شخص مفرد تحقق می‌یابد؛ یعنی در ساخت‌های غیرشخصی (impersonal) در جمله‌ای مانند «می‌شه از این دیوار بالا رفت‌ها!» که فعل اصلاً شناسه فاعلی ندارد و به‌صورت مصدر مرخم است، نشانگر تأکید می‌تواند وجود داشته باشد. به بیان دیگر، ضرورتی ندارد که حتماً شناسه فاعلی وجود داشته باشد تا بتوان نشانگر تأکید را نیز به کار برد. بنابراین، هنوز تبیینی در دست نیست که نشان دهد چرا در جمله‌هایی که به‌ظاهر امری هستند، شناسه «ی» باید تظاهر پیدا کند. افزون‌بر این، این ویژگی تأکیدی در مقوله‌های دستوری دیگر، همچون گروه حرف‌افزافه (DP)، نمود می‌یابد؛ درحالی‌که چنین گروه‌هایی شناسه نمی‌گیرند. از آنجاکه چنین محدودیتی در هیچ محیط دیگری مشاهده نمی‌شود، به نظر می‌رسد که ایجاد این حصر راهکاری دلخواسته (ad hoc) است و جنبه تبیینی ندارد.

به شمار می‌رود. به‌باور او، اگر زبانی نشانگر تأکید داشته باشد، این نشانگر در ساخت‌های امری به کار نمی‌رود؛ زیرا جمله‌های امری به‌طور ذاتی تأکید دورنی دارند و همین موضوع بین نشانگر تأکید و فعل امر ناسازگاری ایجاد می‌کند. به‌بیان دیگر، سازه‌های درون بند امری نمی‌توانند نشانگر تأکید را بپذیرند.

۱۹.؟؟ برو ها!

ب) شاهد دیگر در ردّ اختیاری‌بودن شناسه در ساخت‌های امری، بررسی توزیع صفت وجهی «باید» است. اگر وجود شناسه در ساخت‌های امری اختیاری باشد و فعل‌های به‌کاررفته در مثال‌های (۲۰الف) و (۲۰ب) نیز صورت‌هایی امری با وجه التزامی باشند، چرا این دو جمله از نظر خوش‌ساختی متفاوت هستند؟ از آنجاکه اختیاری‌بودن یک سازه به این معناست که حضور یا نبود آن به بدساختی منجر نمی‌شود، باید عاملی دیگر را در این بدساختی در نظر بگیریم. همان‌گونه که مشاهده کردیم، این عنصر وجهی، حضور وجه التزامی در بندهای پایه را مجوزدهی می‌کند.

۲۰. الف) باید همین حالا بروی.

ب) *باید همین حالا برو.

ج) درنهایت، اگر فرض کنیم شناسهٔ دوم شخص مفرد در ساخت‌های امری اختیاری است و وجه التزامی در جمله‌های پایه با بندگان‌های امری یکسان است، چرا دو مثال (۲۱الف) و (۲۱ب) از نظر خوش‌ساختی تفاوت دارند؟

۲۱. الف) حدس بزن که برات چی خریدم.

ب) *حدس بزنی که برات چی خریدم.

از مباحث یادشده می‌توان دریافت که فرض در نظر گرفتن شناسهٔ اختیاری در دوم شخص مفرد بندهای پایهٔ امری با چالش‌هایی روبه‌رو است. داده‌های زبانی نشان می‌دهند که این شناسه در بندهای امری تظاهر ساخت‌واژی ندارد. در ادامه، استدلال‌هایی در تبیین تمایز وجه امری با التزامی مطرح خواهیم کرد.

۴-۲ تحلیل داده‌ها

در این زیربخش، دیدگاهی بررسی و نقد می‌شود که در آن، باوجود پذیرش تفاوت شناسهٔ دوم شخص مفرد در وجه‌های امری و التزامی، آن تفاوت نشانه‌ای وجهی تلقی نمی‌شود. اکبری و ولی‌پور (۱۳۹۵) در تحلیل وجه فعلی در فارسی بر این باورند که در این زبان فقط دو وجه وجود دارد: اخباری و غیراخباری. از نظر آن‌ها، تا هنگامی که وجه به‌صورت وندی در ساختمان فعل ظاهر نشده باشد، نمی‌توان وجود وجه فعلی را پذیرفت. آن‌ها با اشاره به صفربودن شناسهٔ دوم شخص مفرد در ساخت‌های امری معتقدند که هیچ نشانهٔ صوری یا دلیل معانشاختی را نمی‌توان یافت که تأیید کند شناسهٔ صفر دوم شخص مفرد امر، نشانهٔ وجه فعلی امری است. بنابراین، به‌عقیدهٔ آن‌ها، فعل‌های امری و التزامی از نظر وجه فعلی یکسان هستند و تفاوت آن‌ها فقط در سطح معنایی است، نه صرفی.

اکنون این پرسش مطرح می‌شود: کدام شواهد و استدلال‌ها می‌توانند وجود وجه مستقل امری در فارسی را تبیین کنند؟ با مقایسهٔ رفتار نحوی ساخت‌های امری و التزامی می‌توان نشان داد که تبیین تفاوت‌های نحوی موجود، فقط با پذیرش وجود دو وجه مستقل امری و التزامی در زبان فارسی ممکن است. در ادامه، استدلال‌هایی برای تمایز وجه التزامی از امری ارائه می‌کنیم. به این منظور، از ساخت‌های دوم شخص مفرد استفاده می‌کنیم که برجسته‌ترین تمایزهای ساخت‌واژی بین این دو نوع فعل را نشان می‌دهند.

الف) نخستین استدلال در حمایت از وجود وجه مستقل امری در زبان فارسی، ساخت افعال پیاپی است. ساخت چندفعلی، توالی افعال یا گروه‌های فعلی با متمم‌های آن‌ها است (امکا، ۲۰۰۱). ساخت افعال پیاپی گونه‌ای از ساخت چندفعلی است که ویژگی‌های تعریف‌شدهٔ متفاوتی با دیگر انواع ساخت‌های چندفعلی دارد. انوشه (۱۳۹۷) معتقد است: «افعال پیاپی به توالی دو یا چند فعل اطلاق

۱. این جمله‌ها کاملاً بدساخت و ناپذیرفتنی نیستند.

2serial verb construction (SVC)

3multiverb construction (MVCs)

4F. K. Ameka

می‌شود که به‌مثابهٔ محمولی واحد عمل می‌کنند و نمی‌توان میانشان حروف عطف هم‌پایه و ناهم‌پایهٔ آشکار یا پنهان درج کرد» (ص. ۱).
۲۲. تازه داشتیم می‌گرفتم می‌خوایدم. (انوشه، ۱۳۹۷: ۷۹)

آیخوالد (۲۰۰۶) معتقد است که در ساخت افعال پیاپی، به‌دلیل وجود زمان، نمود، وجه، وجهیت، نیروی غیربیانی و ارزش قطبی مشترک، هیچ‌یک از این مقوله‌ها نمی‌توانند به‌طور مستقل و متضاد با دیگر مقوله‌ها در این ساخت‌ها حضور داشته باشند. باید تأکید شود که مقوله‌های یادشده مانند وجه در ساخت افعال پیاپی مشترک هستند و وجوه متفاوت نمی‌توانند به‌تنهایی چنین ساختی را تشکیل دهند. مثال (۲۳)، ساختی از افعال پیاپی در زبان کایالی از خانوادهٔ زبان‌های چینی-تبتی است که نشانگر امری کل توالی افعال را در دامنهٔ خود دارد.

23. ne [hè nidā mɛ] kʌ mʌ
2sg come listen look COM IMP
“Come, listen and look!”

(سولنیت، ۲۰۰۶: ۱۵۲)

باتوجه‌به وجود ساخت افعال پیاپی در زبان فارسی، می‌توان گفت که وجه امری، مستقل و متفاوت از وجه التزامی است؛ زیرا در مثال (۲۴الف)، ترکیب وجه امری با التزامی به بدساختی منجر شده است و نمونه‌های خوش‌ساخت فقط در شرایطی تشکیل می‌شوند که مشابهت وجه در آن‌ها رعایت شود (مثال‌های ۲۴ب و ۲۴ج).

۲۴. الف) *برق رو خاموش کن بگیر بخوابی.

ب) برق رو خاموش کنی بگیر بخوابی.

ج) برق رو خاموش کن بگیر بخواب.

ب) دومین استدلال، برمبنای هم‌پایه‌سازی است. پژوهش‌های انجام‌شده در زمینهٔ هم‌پایه‌سازی ساخت‌های امری (جری و کیسین، ۲۰۱۴: ۲۰۱۴؛ دیویس، ۱۹۸۶) نشان می‌دهند که حضور امری‌ها در بندهای هم‌پایه با پیچیدگی‌های منحصر‌به‌فرد و محدودیت‌هایی همراه است. هم‌پایه‌کردن بندهای امری با دیگر بندها، به ازدست‌رفتن نیروی امری-ارشادی امری‌ها منجر می‌شود و تعبیری شرطی به دست می‌دهد. از این‌رو، می‌توان این ساخت‌ها را با «اگر» بازنویسی کرد. کِشیت و مدیرس (۲۰۱۹) این ساخت‌ها را ربط شرطی می‌نامند.

25. Come any closer and I'll shoot. (~ If you come any closer, I'll shoot.)

(جری و کیسین، ۲۰۱۴: ۱۱۱)

ژانگ (۲۰۰۹) معتقد است که این نوع هم‌پایه‌سازی در صورتی مجاز است که باوجود تفاوت در وجوه، دو بند از نظر معنایی با یکدیگر ارتباط داشته باشند؛ به این معنا که بند نخست به‌لحاظ معنایی، شرطی را برای بند دوم رمزگذاری کند. بنابراین، اگر این ارتباط معنایی وجود نداشته باشد، هم‌پایه‌سازی بند امری با بند غیرامری، بدساخت خواهد بود (مثال‌های ۲۶ و ۲۷). امکا (۲۰۰۱) نیز با بررسی ساخت‌های متوالی در برخی زبان‌های آفریقایی نشان می‌دهد که در هم‌پایه‌سازی، بندها معمولاً بیانگر رویدادهایی مرتبط هستند که به‌لحاظ زمانی متوالی یا هم‌زمان هستند.

26. *What are you doing and shut the door.

(ژانگ، ۲۰۰۹: ۱۴۴)

27. *Go to school and you won't be late.

(لشک، ۱۹۹۵: ۲۴)

- 1 shared polarity value
- 2 Kayah Li
- 3 D. B. Solnit
- 4 coordination
- 5 E. Davis
- 6 E. Keshet & D. J. Medeiros
- 7 conditional conjunction
- 8 N. N. Zhang
- 9 consecutive constructions
- 10 A. S. Leszek

در زبان فارسی نیز همان‌گونه که در مثال‌های (الف۲۸)، (ب۲۸) و (ج۲۸) مشاهده می‌شود، هم‌پایه‌سازی بندهایی با وجه یکسان به صورت‌هایی خوش‌ساخت منجر می‌شود؛ درحالی‌که ترکیبِ وجوه متفاوت، صورت‌هایی بدساخت به دست می‌دهد (مثال ۲۸د).

۲۸. الف) اول به سینما می‌رویم و بعد جشن می‌گیریم. (وجه اخباری)

ب) باید خوب درس بخوانی و نمره خوب بگیری. (وجه التزامی)

ج) زندگی کن و لذت ببر. (وجه امری)

د) *باید خوب درس بخوانی (وجه التزامی) و نمره خوب می‌گیری (وجه اخباری).

این درحالی است که هم‌پایه‌کردن وجه امری با وجه التزامی نیز زنجیره‌هایی بدساخت ایجاد می‌کند. در دو مثال (الف۲۹) و (ب۲۹)، مخاطب در هر دو بند، دوم شخص مفرد است؛ بنابراین، تمایز شخص وجود ندارد که به بدساختی منجر شود، بلکه هم‌پایگی دو وجه متفاوت است که جمله را غیردستوری کرده است.

۲۹. الف) *باید خوب درس بخوانی و نمره خوب بگیر.

ب) *مناظر را تماشا کن و لذت ببری.

ج) سومین استدلال، حاصل تعامل وجه با قطبیت است. برخی محمول‌های زبان فارسی در غیاب نفی، وجه اخباری را بند درونه در نظر می‌گیرند؛ اما اگر قطبیت این محمول تغییر کند و با نفی همراه شود، آنگاه وجه بند پیرو به التزامی تغییر می‌کند و حضور وجوه غیرالتزامی مانند اخباری در مثال (ب۳۰) به بدساختی منجر می‌شود. از مثال (ج۳۰) می‌توان دریافت که جایگزین کردن ساخت امری با ساخت التزامی در محیط‌هایی به بدساختی داده‌ها منجر می‌شود که فقط وجه التزامی مجوز حضور دارد. از این رو، یکسان دانستن وجه امری و وجه التزامی نمی‌تواند تبیین‌کننده این شواهد باشد.

۳۰. الف) دیدم که از دیوار بالا می‌روی.

ب) *ندیدم که از دیوار بالا می‌روی.

ج) ندیدم که از دیوار بالا بروی/ برو.

د) آخرین استدلال در تمایز بین وجه امری و وجه التزامی، بر مبنای جایگزینی^۲ و توزیع بندهای التزامی است. اگرچه وابسته بودن از بارزترین ویژگی‌های وجه التزامی است، در شرایطی خاص، صورت‌های التزامی می‌توانند نقش بند اصلی را نیز بر عهده بگیرند. بر اساس دیدگاه غالب دربارهٔ متمم‌شدگی صورت‌های التزامی، گروهی از محمول‌ها که در سطح معنایی ویژگی مشترکی دارند، این ساخت‌ها را برمی‌گزینند. به بیان دیگر، این ساخت‌ها در بافت‌هایی به کار می‌روند که از نظر نحوی و معنایی، شرایط لازم برای درونه‌سازی را دارند. درزی و کواک (۲۰۱۵) در تبیین توزیع وجه التزامی در جمله‌های پیرو بر این باورند که برخی محمول‌ها تنها بند التزامی را می‌پذیرند؛ از این رو، فقط این نوع بند می‌تواند در جایگاه بند پیرو حضور یابد. بر پایهٔ داده‌های زبان فارسی نیز، جایگزینی بند امری با بند التزامی در چنین ساخت‌هایی به ایجاد مثال‌هایی بدساخت منجر می‌شود (مثال‌های الف۳۱ و ب۳۱).

۳۱. الف) من دستور می‌دهم که بروی/ برو.

ب) من می‌خواهم/توصیه می‌کنم که خوب درس بخوانی/ بخوان.

محمول‌های سببی از مواردی هستند که فقط وجه التزامی را در بند پیرو می‌پذیرند و با وجه غیرالتزامی جمله‌هایی بدساخت به دست می‌دهند (مثال‌های الف۳۲ و ب۳۲).

۳۲. الف) تو را وادار می‌کنم که از اینجا بروی/ بروی.

ب) تو را وادار می‌کنم که کارهایم را انجام بدهی/ بده.

نمونه دیگر در این حوزه، ساخت‌های کنترلی است. ساخت‌هایی که در آن‌ها بند درونه هیچ‌گونه فاعل آشکاری ندارد و فاعل پنهان فقط می‌تواند با فاعل یا مفعول بند اصلی هم‌مرجع باشد (درزی، ۲۰۰۸). نمونه‌های بدساخت در وجوه امری و اخباری، شاهدهی برای تبیین تمایز وجه امری از التزامی به شمار می‌رود (مثال‌های ۳۳ الف و ۳۳ ب).

۳۳. الف) تو قصد داری که برای همیشه مهاجرت کنی / کن / می‌کنی.
ب) تو سعی می‌کنی تا به همه اهدافت برسی / برس / می‌رسی.

بدساختی بندهای امری در مثال‌های یادشده، هنگامی رخ می‌دهد که این بندها در بند پیرو ظاهر شوند؛ در این صورت، بندهای امری، نیروی امری-ارشادی خود را از دست می‌دهند و دیگر هیچ کنش گفتاری را بیان نمی‌کنند. اگر ساخت‌های امری را نوعی وجه التزامی بدانیم، باید رفتار نحوی مشابهی بین آن‌ها و بندهای التزامی وجود داشته باشد؛ به‌طوری که بتوانند در جایگاه بند پیرو جایگزین بندهای التزامی شوند؛ باین‌حال، شواهد زبان فارسی این همسانی را تأیید نمی‌کنند.

همان‌گونه که در مباحث پیشین نشان داده شد، نمی‌توان ساخت امری را نوعی وجه التزامی تلقی کرد که فقط در برخی موارد از نظر مشخصه شمار تفاوت دارد. به نظر می‌رسد عاملی فراتر از ویژگی‌های گفتمانی، کاربردشناسی و حتی ساخت‌واژی در توزیع بندهای امری و التزامی مؤثر است. به‌این‌ترتیب، نشان داده شد که وجه‌های التزامی و امری در رفتار نحوی خود متمایز و مستقل از یکدیگر هستند و توجه صرف به ساخت‌واژه فعلی، بدون در نظر گرفتن دیگر معیارهای نحوی و معنایی، نمی‌تواند تبیینی جامع از تنوع ساختی و وجهی افعال زبان فارسی ارائه دهد. در نتیجه، می‌توان به‌روشنی دریافت که وجه التزامی و امری از یکدیگر متمایز هستند و هر یک وجهی مستقل در زبان فارسی به شمار می‌روند. از این‌رو، می‌توان ادعان داشت که زبان فارسی همچون بسیاری از زبان‌های دیگر وجه فعلی مستقل امری دارد.

۵- نتیجه‌گیری

در این پژوهش، ابتدا مفاهیم وجه و وجهیت، تعریف و دیدگاه‌های گوناگون درباره توزیع بند التزامی مرور شد. سپس به هم‌پوشانی میان ساخت‌های امری و التزامی و دشواری‌های مربوط به تعیین وجه در ساخت‌های امری زبان فارسی پرداخته شد. در ادامه، با ارائه استدلال‌های نحوی هم‌پایه‌سازی، ساخت افعال پیاپی و جایگزینی نشان داده شد که زبان فارسی همانند بسیاری از زبان‌های دیگر، ساخت امری مستقل دارد؛ زیرا با وجود شباهت ظاهری تکواژ سازنده امری و التزامی، این دو وجه از نظر نحوی تفاوت‌هایی اساسی دارند.

منابع

- اکبری، منوچهر؛ ولی‌پور، مونا (۱۳۹۵). نقد و تحلیل انواع وجه فعلی در فارسی. *ادب فارسی*، ۱۶(۱)، ۱-۱۵.
- انوری، حسن؛ احمدی گیوی، حسن (۱۳۸۵). *دستور زبان فارسی*. ۲. انتشارات فاطمی.
- انوشه، مزدک (۱۳۹۷). نمود دستوری در ساخت فعل‌های پیاپی در زبان فارسی: رویکردی کمیته‌گرا. *پژوهش‌های زبانی*، ۱۱(۱)، ۷۳-۹۱.
- ایلخانی‌پور، نگین (۱۳۹۵). *وجهیت در بندهای متمم*. پایان‌نامه دکتری زبان‌شناسی، دانشگاه تهران.
- پیرزاد، زویا (۱۳۹۹). *عادت می‌کنیم*. مرکز.
- دیرسیاقی، محمد (۱۳۴۵). *دستور زبان فارسی*. چاپ دوم. علمی.
- شریعت، محمدجواد (۱۳۸۴). *دستور زبان فارسی*. اساطیر.
- فرشیدورد، خسرو (۱۳۸۴). *دستور مفصل امروز*. چاپ دوم. سخن.
- قریب، عبدالعظیم؛ بهار، محمدتقی؛ همایی، جلال؛ فروزانفر، بدیع‌الزمان؛ یاسمی، رشید (۱۳۶۳). *دستور زبان فارسی* (پنج استاد). اشرفی.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۵۲). *دستور زبان فارسی*. بنیاد فرهنگ ایران.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۶۶). *دستور زبان فارسی*. نوین.
- وحیدیان کامیار، تقی؛ عمرانی، غلامرضا (۱۳۸۱). *دستور زبان فارسی* (۱). سمت.
- ویسی حصار، رحمان؛ شریف، بابک (۱۴۰۰). *ساخت‌ها و راهبردهای امری در زبان فارسی*. *فصلنامه مطالعات زبان و گویش‌های غرب ایران*، ۱۰(۱)، ۹۹-۱۱۶.

References

- Aikhenvald, A. Y. (2006). Serial verb constructions in typological perspective. In A. Y. Aikhenvald & R. M. W. Dixon (Eds.), *Serial verb constructions: A cross-linguistic typology* (pp. 1–68). Oxford University Press.
- Aikhenvald, A. Y. (2010). *Impertives and commands*. Oxford University Press.
- Aikhenvald, A. Y. (2016). Imperative: The grammar of a clause type. *Academia.edu*. https://www.academia.edu/5881254/Imperative_the_grammar_of_a_clause_type.
- Akbari, M., & Valipour, M. (2016). A critical analysis of the verbal moods in Persian language. *Persian Literature*, 6(1), 1–15. (In Persian)
- Ameke, F. K. (2001). Multiverb constructions in a West African areal typological perspective. In *Online proceedings of TROSS–Trondheim Summer School*. Academia.edu. https://www.academia.edu/18577518/Multiverb_constructions_in_a_west_african_areal_typological_perspective
- Anoushe, M. (2018). Serial verb construction in Persian: A minimalist approach. *Journal of Researches in Linguistics*, 11(1), 73–91. <https://doi.org/10.22108/jrl.2018.113736.1266> (In Persian)
- Anvari, H., & Ahmadi Givi, H. (2006). *Persian language grammer 2*. Fatemi. (In Persian)
- Bybee, J. L. (1985). *Morphology: A study of the relation between meaning and form*. John Benjamins.
- Bybee, J. L., Perkins, R., & Pagliuca, W. (1994). *The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world*. University of Chicago Press.
- Dabirseyaghi, M. (1966). *Persian language grammer* (2nd ed.). Elmi. (In Persian)
- Darzi, A. (2008). On the vP analysis of Persian finite control constructions. *Linguistic Inquiry*, 39(1), 103–116.
- Darzi, A., & Kwak, S. (2015). Syntax and semantics of subjunctive clauses in Persian. *Lingua*, 153, 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2014.10.003>
- Davis, E. (1986). *The English imperative*. Routledge.
- Farshidvard, K. (2005). *Modern comprehensive grammar* (2nd ed.). Sokhan. (In Persian)
- Garib, A., Bahar, M., Homaei, J., Fooruzanfar, B., & Yasemi, R. (1984). *Persian language grammer*. Ashrafi. (In Persian)
- Ilkhanipour, N. (2016). *Modality in complement clauses* [Unpublished doctoral dissertation]. Tehran University. (In Persian)
- Ilkhanipour, N. (2018). On subjunctive clauses and irrealis mood in Persian. *Canadian Journal of Linguistics/Revue Canadienne de Linguistique*, 63(1), 100–111. <https://doi.org/10.1017/cnj.2017.23>
- Jary, M., & Kissine, R. M. (2014). *Imperatives*. Cambridge University Press.
- Jespersen, O. (1924). *The philosophy of grammar*. Allen & Unwin.
- Keshet, E., & Medeiros, D. J. (2019). Imperatives under coordination. *Natural Language & Linguistic Theory*, 37(3), 869–914.
- Lakeoff, R. T. (1968). *Abstract syntax and latin complementation*. MIT Press.
- Lallot, J. (1997). *Apollonius Dyscole: De la construction (syntaxe)* (2 vols.). Vrin.
- Leszek, A. S. (1995). *A critical study of imperatives* [Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology]. Dspace@MIT. <http://dspace.mit.edu/handle/1721.1/11837>
- Natel khanlari, P. (1973). *Persian language grammer*. Iranian Culture Foundation. (In Persian)
- Natel khanlari, P. (1987). *Persian language grammer*. Novin. (In Persian)
- Nikolaeva, I. (2016). Analyses of the semantics of mood. In J. Nuyts & J. Van der Auwera (Eds.), *The Oxford handbook of modality and mood* (pp. 68–85). Oxford: Oxford University Press.
- Noonan, M. (2007). Complementation. In T. Shopen (Ed.), *Language typology and syntactic description: Vol. 2. Complex construction* (2nd ed., pp. 52–150). Cambridge University Press.
- Nuyts, J. (2016). Surveying modality and mood. In J. Nuyts & J. Van der Auwera (Eds.), *The Oxford handbook of modality and mood* (pp. 6–27). Oxford University Press.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and modality*. Cambridge University Press.
- Pirzad, Z. (2004). *Adat mikonim [We get used to it]*. Markaz. (In Persian)
- Portner, P. (2018). *Mood*. Oxford University Press.
- Quer, J. (1998). *Mood at the interface*. Holland Academic Graphics.
- Quer, J. (2001). Interpreting mood. *Probus*, 13(1), (81–111). <https://doi.org/10.1515/prbs.13.1.81>
- Shariyat, M. (2005). *Persian language grammar*. Asatir. (In Persian)

- Siegel, L. (2009). Mood selection in Romance and Balkan. *Lingua*, 119(12), 1859–1882. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2008.11.006>
- Solnit, D. B. (2006). Verb serialization in Eastern Kayah Li. In A. Y. Aikhenvald & R. M. W. Dixon (Eds.), *Serial verb constructions: A cross-linguistic typology*, (pp. 144–159). University Press.
- Vahidiyan Kamkar, T., & Emrani, G. (2002). *Persian language grammar* (1). SAMT. (In Persian)
- Van der Auwera, J., & Aguilar, A. Z. (2016). The history of modality and mood. In J. Nuyts & J. Van der Auwera (Eds.), *The Oxford handbook of modality and mood* (pp. 9–27). Oxford: Oxford University Press.
- Veisi Hahsar, R., & Sharif, B. (2022). Imperative constructions and paradigms in Persian. *Research in Western Iranian Languages and Dialects*, 10(1), 99–116. <https://doi.org/10.22126/jlw.2021.6083.1556> (In Persian)
- Zhang, N. N. (2009). *Coordination in syntax*. Cambridge University Press.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی